

Ateizm näme?: Ateizm termininiň ýalňys ulanylyşy

Category: Edebi makalalar, Filosophiýa, Kitapcy

написано kitapcy | 23 января, 2025

Ateizm näme?: Ateizm termininiň ýalňys ulanylyşy ATEIZM NÄME?

► ATEIZM TERMININIŇ ÝALŇYS ULANYLYŞY

Ateizm termini dürli sebäplerden ötri, parhly düşüňjeler bilen garyşdyrylypdyr ýa-da ýalňys ulanylypdyr. Munuň iň uly sebäbi-de mekdepleriň ýa-da kişileriň doly ýagdaýda orta goýmazlyklary ýa-da käbir kişileriň bular hakyndaky habarsyzlygydyr. Ateizmiň bir mekdep hökmünde özi bilen ýyggy garyşdyrylýan düşüňjeleriň arasynda deizm, panteizm ýa-da agnostisizm ýaly filosofik akymlar bolşu ýaly, käbir dini düşüňjeler-de bar.

Bir adamyň ateist bolup-bolmaýany şeýle karat beriljek ýagdaý däldir. Öňi bilen ateizmiň nämediginiň bilinmesi gerek. Has soňra bir adamyň özüni ateist hökmünde görüp-görmedigi analiz edilmeli. Mundan başga-da ol kişiniň ýa-da tarapdary bolan ideýasynyn ateizm bilen baglanyşygyny-da jikme-jik öwreilmeli. Bütin bulardan soňra terminiň ulanylyşy bilen baglanyşykly sagdyn netijä gelmek mümkin.

Ateizm termininiň ýalňys ulanylmagyndaky iň uly faktor wagt içinde bu terminiň başgany günäkärleme şekilinde ulanylmagydyr. Käbir kişileriň ateist dälem bolsa, dürli motiwler bilen ynançsyzlykda aýyplanmalary gürrüňiň obýekti bolupdyr. Bu hili problema, esasan hem, Orta asyr Ýewropasynda ýyggy rastlanypdyr. Ol döwürde örän köp kişi buthana tarapyndan daşlaşdyrylypdyr we inkärçilik bilen günäkärlenip jezalandyrylypdyr. Bularyň arasynd örän köp alymlar-da br. Ýöne bu ýagdaý hemme din üçin-de gürrüň obýekti bolmandyr. Munuň tersine, käbir kişiler-de ynanç düşüňjesiniň serhetlerini giň tutup, daşaryda hiç kimi goýmandyr, ateistdigini ykrar eden kişileri-de ynançly görmäge we

görkezmäge çalşypdyrlar.

Ateist günäkärlemesiniñ käbir teoretiki we praktiki motiwleri tapylyp dur. Bularyñ arasynda Tañry hakynda parhly düşündirişlere eýe bolmak, adaty añlaýyşdan aýrylmak, bar bolan ýerli ynançlara garşy zatlary dillenmek ýa-da jemgyýetiñ bar bolan baha we prinsiplerine ters düşmek ýaly faktorlar tapylyp bilinýär. Bu meselede taryhda Sokrat we gadymy Müsür faraonlaryndan Ehnaton ýaly iki möhüm mysal bar. Bu kişiler ýaşayan jemgyýetleriniñ dünýewi tañrylaryny (paganlae – köptañryly dinden bolanlar) bar bolan dini simwollaryny we onuñ bilen baglanyşykly heýkellerini kabul etmändigini üçin ateistlikde günäkärülenipdirler we sud edilip öldürilipdirler.[1]

Ilkinji hristianlar we musulmanlaram dowam edýän jemgyýetiñ «keramatly» barlyklaryny (but) ret edendikleri sebäpli ateistlikde aýyplanypdyrlar. Bular ata-babalarynyñ dininden aýrylmakda we ynançsyzlykda günäkärülenipdirler we gazaply ýagdaýda jemgyýetiñ eýe bolan köne endiklerini kabul etdirmek üçin zorlukly çärelere ýüz urulypdyr. Bu aýyplamalardan soňra olar hem özleri bagly bolan jemgyýetiniñ ybadathanalaryndan, tire-taýpa döp-dessurlaryndan we but diýip atlandyryýan heýkellerinden uzak tutupdyrlar, birnäçe wagt sosial durmuşdan çekilmeli bolupdyrlar.[2] Bu günäkärlemelere garşy olar butlary inkär etmek bilen birlikde, hemme zadyñ aňyrsynda bolan ýaradyjy, hakyky Tañra ynanýandyklaryny mälim edipdirler.

Ilkinji musulmanlar-da Käbede bolan butlaryñ keramatlylygyny inkär edipdirler, olary ybadat etmäge laýyk barlyklar hökmünde görmändirler. Aýratyn hem köpçülikde giñden ýaýran jadygöýlük we palçykyk ýaly batyl ynançlary-da kabul etmändirler. Şeýle ýagdaý garşysynda öz ýasan butlaryna ybadat edýän we olara gurban kesýän mekgeli müşrikler musulmanlart urp-adatdan aýrylmakda aýyplapdyrlar we olara rahatlyk bermändirler. Butparazlar uzak wagtlaп ýeke-täk Tañry ynanjyby kabul etmekde kynçylyk çekipdirler, Tañra şirk getirme (Tañrydan başga keramagly barlyklaryñ bardygyna ynanmak) endiklerinden aýrylyp bilmändirler.

Görşüňiz ýaly, bir kişiniň ateistlikde günäkärlenmegi töwerekleýin üýtgäp durupdyr, käte ynananlar, käte ynanmaýanlar bu aýyplama uçrapdyrlar we ejir-kynçylyk çekipdirler. Biziň döwrümizde, esasan hem, ynançsyzlygyň ideologiýa hökmünde ýaýran we agalyk sürýän ýerlerinde ýokarky ýagdaýyň doly tersi gürrüňiň obýekti bolupdyr. Geçmişde bolanlaryň tersine, ynançly bolmak kynçylyk döredipdir we örän köp adam Taňra ynanýandygy ýa-da şeýle görkezilýändigini üçin kyn ýagdaýda galyndy.

XIX asyryň soňlaryndan XX asyryň soňky çäryegine çenli dowam eden döwürde ateizm käbir ideologiýalar tarapyndan ideýa, garaýyş problemasy bolmaktan çykyp, syýasy meselä öwürlipdir. Bu ýagdaýda hakykatdan ateist bolmadyk halyna käbir adamlar diňe degişli bolan ideologiýasyna seredilip, ateist hökmünde kesgitlenipdir ýa-da propoganda maksady bilen bilgeşleýin şeýle görkezilmäge çalşylypdyr. Aýratyn hem marksizmiň agalyk süren ýerlerinde müňlerçe adam bu ýagdaý bilen gapma-garşy galyndyrlar.

Kapitalizme garşy göreşen sosialistler ateizmi we dinsizligi göreşleriniň bir parçasyny hökmünde görüpdirler, rewolýusiýany amala aşyran ýerlerinde-de jemagaty dinsizlige gönükdiripdirler. Şonuň üçin bu hereketleriň içinde ýer alan, ýöne haýsydyr bir dine ynanýan (jöhüt, hristian ýa-da musulman) müňlerçe ynsan emeli statistikalara bilen ateist hökmünde görkezilipdirler. Bu kişilerden näme bolýandyklary, näme pikirlenýändikleri we nämä ynanýandyklary soralmadyr. Ýene bularyň täk başlaryna galanlarynda, ideologiýalaryndan özbaşdak, garaşsyz ýagdaýda berjek kararlaryna-da üns berilmändir.

Netijede, ideýa jan etmesi bilen Taňry ynanjyny inkär etmeýän kişileriň ateist bolýandyklary hakyndaky tassyklama çynlakaý bir çekişme, jedelleşme meselesidir. Çünki, Taňry ynanjynyň kabulý ýa-da inkäri özbaşdak bir sreda ediljek şahsy isleg, saýlap alynjak zat.

Ateizm termini käte ýalňyş ulanylýarka, käte-de beýleki akymlae bilenem garyşdyrylan ýerleri bar. Mysal üçin, ateizmiň serhetleriniň giň tutulmagy netijesinde panteist akyldarlaryň

ýanynda, käte agnostok (bilniksiz, ýagny Tañrynyň we dünýäniň nireden dörändiginiň bilniksizdigini we bilibem bolmajakdygyny öňe sürýän akym) we deist (Tañra ynanýan, ýöne wahyny, ýagny pygamberler tarapyndan Tañrynyň buýrugynyň adamlara ýetirilýändigine garşy çykýan) akyldarlar-da ynançsyz hökmünde baha berlipdir. Şeýle-de bolsa, bular biri-birinden ep-esli parhlydyr. Ýalňyş düşümelere orun bermezlik üçin gürrüňi gidýän akymlar bilen baglanyşykly gysgaça maglumat bermegi we ateizm bilen baglanyşyklylyklaryny açyp görkezmegi peýdaly hasaplaýaryn:

Ateizm bilen käte garyşdyrylýan deizm barlygy akyl bilen bilnen bir Tañry garaýşy hökmünde kesgitlepdir. XVII-XVIII asyrlardan bäri Ýewropada «älemiň aňyrsynda bar bolan bir Tañryny kabul etmek, ýöne munuň ýanynda wahyý inýändigine we pygamberlige garşy çykmak» hökmünde tanalmaga başlanypdyr. Biziň medeniýetimizde-de bu we muňa meňzeş düşüňjeler bir görnüşde bolupdyr we tarapdar tapypdyr.

Latynça Tañry manysynda gelen «deus» kökünden gelendigi üçin başda ateizme garşylyklaýyn, antonimi hökmünde ulanylan bu at has soňralar hristianlyga bir reaksiýa hökmünde özüni görkezipdir, Tañry ynanjyny goramak bilen birlikde, buthananyň pozisiýasyna duýulýan gazaply reaksiýa sebäpli wahyý, pygamberlik we gudrat ýaly dini gymmatlyklara garşy çykmagyň simwoly bolupdyr.[3] Älemiň aňyrsynda bolan, munuň bilen birlikde ýaşaýşa we dünýä garyşmaýan Tañry düşüňjesi bilen deizm adaty dine (buthana we ruhanylyga) ters gelmegine garamazdan, ateizm hökmünde baha berilmändir. Çünki özləri şeýle ýa-da beýle Tañry ynanjyna eýe bolupdyrlar we ateizmi kabul etmändirler.

Panteizm bolsa, Tañry-älem birligini öňe sürüpdir, Tañrynyň älemden aýry bolan şahsy barlygyny ret edipdir.[4] Panteizme görä, Tañry älemiň artyk sebäbi däl. Bu garaýyşlar bilen panteistler hem Günbatarda, hem Gündogarda käbir kişiler tarapyndan ateistlikde aýyplanypdyrlar.

Yslam mistisizminde-de käbir mistik akyldarlar üçin panteist termini ulanylypdyr. Panteistleri ateist hasaplama ýykgyňy käte bu kişiler üçinem gürrüň obýekti bolupdyr we bularyň

ynançlaryna şübheli garalypdyr. Ýöne hernäme-de bolsa, Taňry ynanjyny ret etmändikleri üçin panteistleri ateist hasaplamak dogry däl.[5] Çünki olar Taňrynyň barlygyny inkär etmezlimde diňe özenine parhly düşündirişler beripdirler, parhly teswirläpdirler.

Käbir akyldarlar bolsa, ne Taňry ynanjyny, ne-de ynançsyzlygy kabul edipdirler. Özlerini ynanmak bilen ynanmazlyk arasynda, ortada bir ýerde gören we agnostik (bilniksiz) hökmünde kesgitleýän bu akyldarlar Taňrynyň barlygy hakynda-da položitel ýa-da otrisatel karara gelmekden gaça durupdyrlar.[6] Ýöne bu kişilere ýalňyşam bolsa, köplenç, ateist diýlipdir.

Agnostiklere görä, Taňrynyň barlygy meselesi ynsan akylynyň aňyrsyndaky meseledir. Bu ýagdaýda beýle bir barlyk hakynda gürrüň etmek ýa-da bir karara gelmek-de mümkin däl. Şonuň üçin agnostikler Taňry ynanjynyň garşysynda tarapsyz galmagy saýlapdyrlar. Ýöne olaryň bu tarapsyzlygy käte ateizm hökmünde-de baha berlipdir. Her näçe käbir agnostikleriň hereketleri we ýaşayyşlary olaryň ateistdigi hakyndaky duýgyny, görnüşi bermek bolsa-da, bir bölegi özleriniň filosofik garaýyşdan ateist däldigini beýan edipdir. Meselem, ateist hökmünde meşhur akykdarlardan Bertran Rassel (1872-1970) filosofik garaýyşdan özüni agnostok hökmünde kesgitlepdir. Onuň pikirine görä, hemme zada garamazdan, elimizde Taňrynyň ýoklugyny subut edip biljek ýeterlik delil ýok.[7]

Görşüňiz ýaly, agnostisizm bilen ateizm biri-birinden tapawutly akymlardyr. Dini ret etmeleri her ikisiniň-de birmeňzeş çzykda bolýandygyny görkezip bilmez. Agnostikler Taňry ynanjyny ret etmegiň ýanynda ateizmi-de deň derejede ret edipdirler. Her näçe dine garşy kararsyz we tarapsyz pozisiýalary sebäpli, gizlin ateistlikde aýyplanýanam bolsalar, olar bu aýyplamalara garşy çykypdyrlar. Aslynda özüleri-de ateistlerden tapawutlanýandyklaryny aýdypdyrlar.[8]

Terjime eden: Seýitnazar ÄRNAZAROW.

[1] Michael J. Buckley «At The Origins of Modern Atheism», USA 1987, sah 1-3;

[2] Buckley, Şol eserde; sah 4;

[3] Seret: Ernest Campbell Mossner «Deism», «The Encyclopedia of Philosophy», ed. Paul Edwards, New York 1972, II, sah 326-327;

[4] Alasdair MacIntyre «Pantheism», «The Encyclopedia of Philosophy», ed. Paul Edwards, New York 1972, VI, sah 34;

[5] A.E. Affifi «Muhiddin Ibnül Arabynyň tasawwuf (mistik) filosofiýasy», Terjime eden: Mehmet Dag, Ankara 1975, sah 36;

[6] Antony Flew «God, Freedom and Immortality», New York 1984, sah 31;

[7] Bertrand Russell «Am I Atheist or an Agnostic», Bertrand Russell On God and Religion, ed. Seckel Al, New York 1986, sah 85;

[8] Lightman Bernard «The Origins of Agnosticism, Victorian Unbelief and The Limits of Knowledge, The Johns», London 1987, sah 17. Agnostisizme mydama diniň tersine, garşylyklaýyn pozisiýa hökmünde garalypdyr. Dindar bolany üçin agnostik bolanlaram bar. Şonuň üçin bu kişileri şübheleri sebäpli agnostok bolan we ateizme ýakynlaşan kişiler bilen garyşdyrmazlyk gerek. Bu kişiler Taňrynyň barlygy meselesinde ynanç we diskriminasiýa edilmegini gün tertibine getiripdirler. Taňrynyň akyl bilen bilinmeginiň oňa ýürekden ynanylmagynyň parhly zatlardygyny beýan edipdirler. Şonuň üçin gündelik dil bilen Taňry hakynda gürrüň etmäge-de garşy çykypdyrlar. Bu kişileriň pikirine görä, Taňra ynanmak bilen Oniň hakynda gürrüň etmek aýry zatlardyr. Bir ynsan ynanan ýagdaýynda-da Taňryny bilmän biler ýa-da Onuň bilinmejekdigine-de ynanyp biler. Ýöne onuň barlygyna ynanar. Bu ýagdaýda ynanjynda-da bir kemçilik görmez.

Seret: Thomas McPherson «Religion as The Inexpressible», «New Essays in Philosophical Theology», ed. Antony Flew, Alasdair MacIntyre, London 1955, sah 131-143. Edebi makalalar